

În conștiința poporului există un respect pentru zidurile vechi, fie că sunt din vremuri imemorabile, fie construite de înaintași.

Tumulii preistorici, valurile de pământ și ziduri vechi sunt atribuite «oamenilor de demult», uriașilor, de unde și relația din etimologia populară între «zidina» și «jidovi», adică primii oameni, confundați în mitologia românească cu uriașii.¹ De aici, respectul amestecat cu teamă pentru aceste mărturii venite din negura istoriei. Ele fac parte, potrivit cadrelor mentale populare, din categoria «celor rele».² Movilele-morminte, ca și zidurile părăsite dispun de calități energetice, cu însușiri malefice. Sunt locuri de unde ies flăcări sau sunt ziduri părăsite, urmare a aunor blesteme îndelungate. Sunt sugestive – dincolo de măiestria poetică – versurile din balada Mănăstiri Argeșului. Domnul caută «un zid părăsit neisprăvit», iar cel întreat îl previne că acel «zid părăsit/Și neisprăvit/Câinii cum îl văd/la el se repăd/Și latră a pustiu/Și urlă a morțiu». Este locul care cere jertfă pentru dezlegarea de blestem, așa cum bine se cunoaște din tragedia Meșterului Manole.

Am evocat acest episod din folclor tocmai pentru a sublinia un aspect al relației om-ziduri vechi, dar care din păcate nu i-a oprit – cu toate blestemele – pe căutătorii de comori și pe strângătorii de piatră de construcții să-și desăvârșească nefasta operă.

Ar mai trebui amintită, tot sub aspectul percepției folclorice, și imaginea luxuriantă, de basm, a palatelor și castelelor³ imortalizată în balade, cum ar fi, de pildă, cea a lui «Oprișan», potrivit căreia «În oraș la București/Sunt curți înalte și domnești» și unde este «o sală mare/unde (se) șede la prânzare», iar dormitorul avea pereții „cu saluri îmbrăcată.” patul fiind aurit. De un palat cu ferestre multe luminate face mențiune și balada «Bălăceanu».

Versurile: Piatră mare stă trântită
De ciocane ispitită
De vremuri părăginită
Și cu slove răcâită»⁴

demonstrează și ele prezența în conștiința populară a mărturiilor trecutului. Fie că provin din preistorie, din epoca daco-romană sau din evul mediu, indiferent dacă opinia în jurul lor a fost diferită, important este că amintirea lor s-a păstrat de-a lungul veacurilor. Aceasta a și permis, atunci când s-a început inventarierea mărturiilor trecutului, ca vechile situri și monumente să intre în circuitul științific.

Tot din tradiție au ajuns, în paginile lui Ion Neculce, Miron Costin sau Constantin Cantacuzino-Stolnicul, primele știri despre antichitățile risipite în cele trei țări românești. Istoria secolelor XVII–XVIII înregistrează primele atitudini față de ceea ce se vor numi mai târziu «monumente istorice».

Cu privire la păstrarea lor, prima și cea mai răspândită idee a fost aceea de a «preînnoi», a le face «mai frumoase». Din această perspectivă ne putem întreba dacă Matei Basarab

a greșit reconstituind și creând o epocă în arhitectura românească, sau dacă Constantin Brâncoveanu, care, refăcând bisericile a greșit făcându-le mai luminoase, cum scrie în pisania de la biserica Sf. Gheorghe-Nou din București?

O precizare se impune, totuși. Atâta vreme cât marii ctitori reclădeau imprimând stilul propriu epocii lor, nu se poate vorbi despre «lucrări de restaurare». Confuzia provine de la faptul că aceste biserici fiind declarate monumente istorice în perioada modernă, s-a considerat că și lucrările executate la ele în epocile istorice se pot numi restaurare.⁵

Și totuși, sunt în acea epocă și lucrări executate din dorința evidentă de păstrare a formelor vechi. Astfel, la castelul din Hunedoara, între anii 1618–1623, se reconstruiesc bolțile într-o manieră gotică, iar la Cluj, la biserica «Matei Corvin» (biserica reformată), în 1638 se execută o boltă stelată gotică, deși la ambele monumente citate ceea ce s-a construit nou în acel secol poartă amprenta Renașterii⁶. Merită a fi semnalată și relatarea cronicarului Ion Neculce, potrivit căreia domnitorul Vasile Lupu îndemna ca mănăstirea Putna să se refacă, «precum au fost», gândire în consonanță de idei cu cele mai sus amintite din Transilvania. Cea de-a doua atitudine, mai apropiată de tema dezbătută, sunt mărturiile documentare care exprimă fâțiș ideea de conservare și de prețuire a vechilor construcții de valoare istorică. Tot de la Vasile Lupu s-a păstrat știrea potrivit căreia se interzicea folosirea pietrei din ruinele Curții Domnești din Vaslui pentru construirea unei biserici sub motivul «că acest lucru nu se cade să facem că nu iaște cu cinste»⁷. În secolul al XVIII-lea mărturiile de acest gen se înmulțesc și, treptat, ele capătă aspectul unor porunci domnești, la a căror îndeplinire concură atât autoritățile locale, cât și cele bisericesti. Așa se va ajunge, către sfârșitul secolului, la constituirea unui nucleu administrativ specializat în urmărirea meremetului la mănăstiri.

Nicolae Iorga a scris despre vizitele lui Grigore Matei Ghica la vechile cetăți și curți domnești ale Moldovei, numindu-l «întâiul inspector al monumentelor istorice».⁸ Din dispoziția lui, urmare a acestor deplasări, se repară câteva din bisericile vizitate în timpul domniei sale din Țara Românească. Tot ca urmare a unei călătorii, se vor întreprinde în 1748 unele reparații la Curtea Domnească din Târgoviște⁹. Nicolae Mavrogheni, închinând mănăstirea Mărgineni, cere «să se puie la loc orice piatră s-ar desface din ziduri»¹⁰.

Un document din Moldova din 4 aprilie 1750 este o prețioasă mărturie care pune în lumină un important cadru mental estetic. «Biserica din piatră ce este la Tătaraș, ocolul Botoșani, făcută din temelie de fericitul Ștefan Vodă fiind foarte frumoasă (sublinierea noastră) din primejdiioasele vremi mai

⁵ A se vedea, în acest sens, Grigore Ionescu, *Despre conservarea și restaurarea monumentelor istorice*. Curs litografiat, București, p. 87.

⁶ Oliver Velescu, *Castelul de la Hunedoara*, ed. a II-a, București, 1968, p. 30, și Ion Dumitrescu și Rodica Mănciulescu, *Metode aplicate la restaurarea a două monumente gotice din Cluj...*, în «Monumente Istoric, Studii și lucrări de restaurare», 2/1967, p. 28.

⁷ Publicată de Al. Lapedatu, în «Buletinul C.M.I.» 1/1908, p.48.

⁸ N. Iorga, *Cea dintâi vizită domnească la monumente istorice și opera lui Grigore Matei Vodă Ghica*, în «Buletinul C.M.I.» fasc. 30, 1926.

⁹ C. Manolescu și M. Oproiu, *Istoria post-voivodală a Curții Domnești din Târgoviște*, în «*Studia Valahica*», Târgoviște, 1970.

¹⁰ N. Iorga, *Două hrisoave domnești pentru mănăstirea Mărgineni închinată muntelui Sinai*, București, 1935.

¹ N. Drăgan, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1923; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 275 și Marcel Olinescu, *Mitologia românească*, București, 1944, capitolul «*Jidovii sau Uriașii*», p. 88–89. A se vedea și revista „*Dacoromania*”, III 1924, p. 714, V 1929, p. 375 și VI 1931, p. 532.

² Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești*, București, 1985.

³ G. Călinescu, *Estetica basmelor*, București, 1965, p. 95 și următoarele.

⁴ Dem G. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 555.

dinainte și din nepurtarea de grijă stricându-se unele și altele au rămas goală de tot. Iar acum preainălțatul nostru Domn socotind cu milă către patria sa au pus la cale și la mai bună stare și biserica aceasta de au făcut-o mănăstire»¹¹. În 15 iulie 1764, Grigore Alexandru Ghica dă în Moldova un hrisov prin care poruncește să nu se mai clădească biserici noi fără știrea episcopului, întrucât s-au înmulțit «bisericile și paraclisele cele proaste» în dauna celor vechi. Acestea fiind vechi, se pustiesc și rămân lăcașuri drumetilor sau tâlharilor, sau cuiburi dobitoacelor»¹². Mărturie de felul acesta trebuie să mai fi existat, chiar dacă nu s-au păstrat. Ele sunt dovezi ale unui nou spirit de ordine și ale unei noi atitudini față de valorile trecutului. În felul acesta, trebuie înțeles și sensul unui prim regulament de construcție din București, din 12 mai 1768, dar care sigur nu a fost respectat în litera lui. Scria Alexandru Scarlat Ghica: «Pentru orice zidire nouă poruncim că oricine va vrea să înnoiască casa lui cea veche, să nu schimbe nicidecum făptura cea dintâia a casei aceia, ci după cum s-a aflat dintâi tot într-acest fel de făptură să o înnoiască nici să închiză lumina sau privala vecinilor»¹³.

Desigur, o istorie a regulilor de sistematizare și de construcții – și o asemenea istorie este posibilă – poate aduce și alte contribuții văzute din alt unghi: al preocupărilor pentru vechile clădiri. Fapt este că numărul mare de biserici și mănăstiri și aspectul lor continuă să preocupe domnia. Un ultim document din secolul al XVIII-lea, pe care îl cităm, este un pitac al lui Mihai Șuțu, din 15 martie 1792, către mitropolit, episcopi și mulți logofeți. Tuturor acestora domnitorul le cerea ca mănăstirile de obște și «atât cele de aici, din București,» cât și cele «de pe afară» care «se află la o stare foarte proastă, cu zidurile lor cele din prejuru, case și odăi, stricate, dărăpănate și desvăluite precum și înăuntrul sfintelor biserici lipsă de cele trebuincioase să fie reparate. În acest scop «să le scrieți poruncă strașnică – igumenilor și episcopilor – ca fiecare să aibă a se apuca să le dreagă, și să le întărească, și să le împlinească toate cele ce sunt lipsă și stricate atât în lăuntrul sfintelor biserici, cât și celor de afară, din prejur, ca în puțină vreme să le vedem negreșit la starea lor cuvincioasă»¹⁴.

Documentul citat în extenso poate fi considerat arhetipul șirului lung de circulare și ordine emise de autoritățile bisericesti și ale statului de-a lungul a două secole, până în zilele noastre, privitoare la obligația îngrijirii bisericilor și mănăstirilor, de a le face «cuvincioasele» reparații.

Toate aceste documente oglindesc preocuparea pentru soliditatea și curățenia sfintelor lăcașe, vechi și masive construcții. Ele sunt, fără îndoială, o reflectare a învățaturii Evangheliei, a «casei de pe stâncă». Dacă însă aceste preocupări sunt înscrise într-un context mai larg – a ceea ce se numește civilizație –, ele întregesc în mod fericit tabloul vechii noastre culturi naționale. Interpretarea ca «grijă față de monumente» dată acestor mărturii nu poate fi însă acceptată, interesul contemporanilor referindu-se la valoarea funcțională a clădirilor în cauză. Constatarea este întărită și de conținutul unor documente moldovenești publicate și comentate de Nicolae Iorga¹⁵. Într-adevăr, se desprinde «o tendință de înnoire», dar lipsesc acele elemente din care să se întrevadă dezvoltarea unei noi atitudini față de aceste clădiri. Valoarea estetică, interesul istoric care vor fundamenta calitatea de monument istoric rămân contribuția deceniilor următoare din veacul al XIX-lea.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se încetățenesc în toate țările române noi structuri mentale, exprimate în sintagme «spirit romantic» și «trezirea conștiinței naționale».

Ca aspect particular, propriu societății românești din ultimii ani ai guvernării fanariote, și apoi post fanariote, se adăuga și clișeu mental al «grecilor răi»¹⁶. Pentru tema care ne interesează aici, «cauza» stării de ruină a monumentelor o exprimă Alexandru Odobescu prin procedeul propriu spiritului romantic, acela de exprimare a unei idei contemporane prin subsumarea ei unei valori din trecut. Paginile din «Câteva ore la Snagov», scrise cu măiestrie în anul 1862, capătă valoarea unui manifest, din care cităm câteva fragmente: «Doamne! veni războiului în moșia noastră... Atunci anticile lăcașe sfinte căzură în mâinile cămătarilor greci, daniile cuivoase și legămintele ctitorilor primitivi fură călcate în picioare de călugării străini... Dar acea stare de umilință a larvelor pământene își găsi, încă de pe atunci, vindecarea într-un act de energie și dreptate al unui domn – Matei Basarab – cu simțuri și virtuți patriotice».

Documentele confirmă existența spiritului romantic și în societatea românească prin interesul ei pentru ruine evocatoare ale gloriei străbune. Sunt cunoscute șapte traduceri ale cărții lui F. C. Volney, *Ruines ou méditations sur les revolutions des empires*, Geneva, 1791 păstrate în manuscris la Biblioteca Academiei Române. La Biblioteca Centrală din Iași există manuscrisul *Sfărămările. Procețire asupra revoluțiilor împăraților*.¹⁷ Pe această temă se poate dezvolta un întreg capitol al culturii române. Cităm doar câteva exemple:

Astfel, în anul 1800, un medelnicer moldovean, Constantin Bugan, se preocupă de ruinele de la Hârlău și Cotnari și se plânge că «să risipesc de vite și de oameni»¹⁸. În 1807, în părțile Aradului, preotul, scriitorul și filozoful, insuficient cunoscut și prețuit încă, Nicolae Horga Popovici, în a sa *Oglindă arătată omului înțelept*, Buda, 1807, pag. 20–23, se ocupă de vechile cetăți care ar trebuie «răpăluite», adică reparate și întreținute¹⁹. La 1813, la 28 februarie, logofătul Istratie Slătineanu, din Târgoviște, atenționează autoritățile ca ruinele. Curții Domnești «să nu ajungă la prăpădanie și pustiire»²⁰. În contradicție cu această opinie, câteva luni mai târziu, în 3 septembrie, adresându-se lui Vodă Caragea, pentru a i se atribui terenul și al cărui punct de vedere Domnia și-l însușește, vornicul Isac Radet scrie că «acele surpături nu sunt de nici o trebuință nici domniei, nici țării»²¹. Comentarii mai noi ale acestui document îl consideră un simplu accident,²² dar, ținând seama de precedentul de la Curtea Veche din București, actul reflectă mai degrabă opoziția dintre două concepții privitoare la mărturiile trecutului, care, din păcate, au rămas antagonice până în zilele noastre.

În aceiași ani, în 1829, într-un alt colț de țară, ruinele uneia din foarte vechile mănăstiri, numită Mrăcunea, situată în Cazanele Dunării, trezesc interesul cunoscutului cronicar, protopopul Nicolae Stoica de Hațeg. Însemnările protopopului de Mehadia depășesc însă simpla evocare romantică. Nu se greșește deloc dacă se afirmă că de la Nicolae Stoica se păstrează prima «fișă de monument» care cuprinde principalele date istorice, starea picturii și planul cotelor bisericii»²³.

Deceniul al patrulea al veacului al XIX-lea a început sub auspiciile unor importante și cunoscute evenimente politice și economice, determinante pentru dezvoltarea viitoare a țărilor române, dar marcat și de urmările catastrofalelor cutremure din 14 noiembrie 1829 și 11 iunie 1838. Deschiderea spre Europa creează opinia că tot ce este local este urât, urmărind a se construi de acum încolo «evropenește», după cum se

¹⁶ Oliver Velescu, *Matei Basarab în imaginea secolului XIX*, în culegerea de studii *Matei Basarab* și Bucureștii, București, 1983.

¹⁷ Dan Mănuță, Ionică Tăutu, traducător al „Ruinelor” lui Volney, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași, t. XXIII, 1972, p. 100.

¹⁸ B. Zotta, *Bisericile din Hârlău și Cotnari*. După un raport din anul 1800, în «Buletinul C.M.I.», XXV, fasc. 76, 1933, p. 92.

¹⁹ Sunt mai multe articole despre activitatea acestui cărturar. Semnalăm doar: O. Lupaș, Preotul Nicolae Horga în *Mitropolia Banatului*, 1968, nr. 5–8, p. 252, și «Revista de Filosofie», 2, 1969.

²⁰ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. VIII, p. 375.

²¹ «Buletinul C.M.I.», VIII, 1915, p. 90.

²² C. Manolescu și M. Oproiu, art. cit.

²³ M. Teleguț și M. Ancusa, *O însemnare din 1829 a protopopului Nicolae Stoica despre mănăstirea Mrăcunea*, în «Mitropolia Banatului», XXII, 1972, nr. 4–6, p. 235.

¹¹ N. Ghika-Budești, *Clopotnița de la Păpăuți*, în «Buletinul C.M.I.», II, fasc. 3, 1909, p. 135.

¹² N. Iorga, *Domnii fanarioti și ctitoriile lor*, în «Buletinul C.M.I.», XXII, fasc. 60, 1929, p. 90, Apud Codrescu, Uricariul I, ed. a II-a, p. 312.

¹³ G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București – 1594–1821*, București, 1960, p. 477.

¹⁴ V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, seria 1786–1800, București, 1892, t. II, p. 82.

¹⁵ N. Iorga, *Note moldovenești în legătură cu clădirile bisericesti și profane*, în «Buletinul C.M.I.», fasc. 77, 1933.

exprima fâțiș Regulamentul din 1838, de înfrumusețare a orașului București. O dată cu construirea de noi orașe, se demolează cetățile Brăila (1829) și Giurgiu (1830), iar geamiile din cele două localități sunt transformate în biserici creștine. («Curierul Românesc», 11, 1831, pag. 82 și 104).

În acest context de înnoire, curentul neoclasic este precumpănitor, fiind regăsit la toate bisericile refăcute după cutremurele sus amintite.

Preocupările pentru vechile biserici se regăsesc pe planuri multiple. În 1831, se înființează în Țara Românească Logofeția Pricinilor Bisericești²⁴. Articolele 123 și 124 din Regulamentul Organic prevedeau alocarea a 25% din veniturile instituțiilor ecleziastice pentru «întreținerea bisericilor».

Deceniul al patrulea este epoca – în societatea românească – când vechile clădiri bisericesti încep să fie înțelese dincolo de valoarea lor funcțională, să se perceapă mesajul estetic al acestora. Se formează treptat un nou clișeu mental, care se va concretiza apoi în noțiunea modernă de «monument istoric».

O ilustrare a acestui proces de formare a unei alte mentalități ne-o oferă Regulamentul municipal al orașului Iași, unde, în articolul 46 se cere ca «mănaștirile, bisericile să înfățișeze o privală măreață, să descurce toate bojdeucile acelea care ascund a lor privală».

Chiar dacă prevederile acestui articol nu s-au aplicat, el oglindește pătrunderea unor idei estetice moderne la vremea respectivă în urbanistica europeană, și anume degajarea monumentelor și crearea de piețe în jurul lor.

Un rol hotărâtor în formarea unei noi mentalități l-au avut nu numai legiuitorii, ci și literații. Există și la noi o poezie a ruinelor, mult mai bogată decât s-ar crede, scrisă în deceniile 4–7, chiar dacă ea nu a fost reținută în întregime de istoria literaturii²⁵. În versuri uneori frumoase, alteori stângace, nostalgiei romantice i se adaugă în poezia românească a ruinelor puternice accente patriotice sintetizate în versul lui A. Hrisoverghi: «Vă iubesc, răsipuri sfinte, sămna mării strămoșești». Au scris asemenea poezii Iancu Văcărescu, Vasile Cârlova, Grigore Alexandrescu, A. Hrisoverghi, I. Heliade Rădulescu, apoi I. Catina, S. Baronzi, A. Lăzărescu, N. T. Orășanu, G. Ilarion (C. Bossueceanu), Gr. Miculescu, P. Grădișteanu, G. Băileanu, D. Bolintineanu, Al. Macedonski, Grandea, T. Robeanu. Înșiruirea e departe de a fi exhaustivă: lipsesc cu totul versificatorii ardeleni. Mai adăugăm la această enumerare și proza cu toate genurile ei, ca și articolele de gazetă, care sunt tot mai dese în epoca menționată.

În aceleași coordonate social-culturale trebuie incluse și începuturile cercetărilor arheologice, ale căror protagoniști au fost banul Mihai Ghica, inginerul V. Blaremburg, apoi Cezar Bolliac și A. T. Laurian. În Moldova, paharnicul G. Seulescu «sapă» la Ghertina (Țiglina), lângă Galați. Reamintim că în 1838 s-a descoperit tezaurul de la Pietroasa. Proaspăt înființată, Logofeția Treburilor Bisericești se implică în problema antichităților, un prim dosar fiind întocmit în 1834, „pentru a nu se risipi zidul unde au fost cetatea și catedrala romanilor de la moșia Celei...²⁶ Tatăl și fiul Gheorghe și Alexandru Asachi cutreieră Moldova, făcând schițe și însemnări, ce vor fi publicate însă mult mai târziu. Însuși contele Paul Kiselev cercetează în 1832 mănaștiri, și antichități din Muntenia și Oltenia²⁷. Din inițiativa aceluiași, s-au început în 1832, în

²⁴ «Curierul Românesc», III, 1831. Supl., nr. 28, p. 2, și IV, 1832., p. 4.

²⁵ O bibliografie sumară s-ar prezenta astfel: N. Iorga, *Monumente istorice în vechea noastră literatură*, în «Buletinul C.M.I.», XXVI, fasc. 77, 1933; Pajură-Giurâscu, *Istoria orașului Turnu Severin*, (1833–1933), lucrare tipărită cu prilejul centenarului. București, 1933; Cornel Soroceanu, *Suceava în poezii. Antologie*, Suceava, 1935; Ion Negoescu, *Poezia ruinelor Țârgoviștei*, extras din culegerea „Țârgoviște, simbol al mării românești”, 1942; Tudor Vianu, *Antichitate și Renaștere* [receptarea antichităților în literatura românească], în culegerea «Studii de literatură universală și comparată», ed. a II-a, 1963, p. 9.; Mihai Vornicu, *Heliade și poezia ruinelor*, în „Revista de istorie și teoria literară”, t. 22 nr. 4, 1973, p. 631; Teodor Vârgolici *Epopeea națională în literatură*, București, 1980, p. 40.

²⁶ Arh. St. Fondul «Logofeția Treburilor Bisericești», dos. 226/1834.

²⁷ Paul Cernovodeanu și Alina Lazea *Monumente istorice din Oltenia și Muntenia vizitate de generalul Kiselev la 1832*, în S.C.I.A. s. Art. Pl. t. 20, 1973, nr. 1, p. 169 și nr. 2, p. 199.

ambele principate, lucrările «de statisticească descriere». Un important capitol al acestei lucrări se referă la starea și istoricul clădirilor bisericesti scopul întregii lucrări fiind, între altele, acela de «a i se lămurii adică și istoriograficeasca ei stare, făcându-se, pe cât se poate mai adevărată²⁸».

Tabloul sus prezentat al deceniului al 4-lea nu trebuie însă idealizat fiindcă interesul pentru vechile clădiri are un substrat politic bine precizat. «Chestia mănaștirilor închinată²⁹», importantă problemă politică a vremii, are între componentele ei și starea fizică a construcțiilor, de unde cerința politică, de astă dată, ca din veniturile proprii, mănaștirile să fie îngrijite și reparate, pentru că acestea, după cum scria Gh. Bibescu într-unul din memoriile, «să nu se mai înfățișeze ca niște triste singurătăți». În acest context, primul serviciu tehnic, «masa inginerescă», înființat în 1833, va cunoaște o dezvoltare deosebită. În luna mai 1840, atât în Moldova cât și în Țara Românească se emite o lege «Pentru regularizarea părții tehnice în Principat», prin care se înființează la «Departamentul Treburilor din lăuntru» o «secție inginerescă» cu două «mese», adică un serviciu al «ingineriei» și altul al «arhitecturii» în atribuțiile acestuia din urmă intrând și reparația mănaștirilor³⁰.

Se poate afirma că, în acei ani ai redeșteptării naționale, interesul pentru monumentele istorice, chiar dacă nu li se spune încă pe nume, a devenit o componentă a politicii de stat, pendinte însă de sumele alocate de la buget. S-a încetățenit astfel treptat mentalitatea, care persistă și astăzi, că numai statul este obligat să finanțeze lucrările la monumentele istorice.

Anul 1844 poate fi considerat ca începutul activității moderne în domeniul monumentelor istorice. În ambele principate se înființează primele servicii de specialitate, care stau la originea instituției monumentelor istorice din România. În Moldova, în luna martie, prin «Legea pentru ocărmuirea avuturilor bisericesti și atribuțiile vornicului bisericesc» se înființează Ministerul Cultelor al Moldovei, în ale cărui atribuții intră și reparațiile la mănaștirile și bisericile neînchinată³¹. Mai explicite sunt lucrurile în Țara Românească. La 12 mai 1844, Gh. Bibescu se adresează inginerul Blaremburg, șeful serviciului tehnic, înființat cu patru ani în urmă, «pentru orânduirea unui într-adins arhitect, cu bună știință și cuvioasă instrucție, spre a stăruii într-un îndeplinirea clădirilor mănaștiresci din Principat»³².

Gheorghe Bibescu a fost un împătimit al monumentelor, le vizitează, le restaurează, iar după un popas făcut în 23 august 1844 la Țârgoviște, «Măria Sa a poruncit din înflăcărată râvnă restatornicirea monumentelor celor vechi³³, ideal pe care îl înscrie în programul său politic, prezentat la deschiderea Adunării Generale la 1 decembrie 1846³⁴. La 1 februarie 1845, prin Ofișul Domnesc nr. 50, arhitectul Johann Schlatter, elvețianul născut în 1808, școlit la Viena și venit la București în 1833,³⁵ este «rânduit în lucrarea mănaștirilor»³⁶, fiind primul «arhitect monastiresc» al Țării Românești. Se inaugurează astfel epoca restaurărilor de la mijlocul veacului al XIX-lea, care-i vor purta numele. Deși condamnată și hulită de istoriografia modernă, activitatea serviciului de arhitectură a lui Johann Schlatter și a principalilor săi colaboratori: Julius Freywald, Gustav Freiwald, Scarlat Beneș, Iorgu Gaudi, Alois Gutha, Enderly și alții, totuși activitatea desfășurată în acei ani trebuie judecată numai și numai în parametrii curentelor

²⁸ Gh. Nicolăiasa *Cercetări de izvoare istorice în trecut*, în «Revista Arhivelor», 1, 1924, m. 1, p. 90.

²⁹ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 463.

³⁰ I. C. Filitti, op. cit., p. 87 și 356.

³¹ I. C. Filitti, op. cit., p. 531.

³² Teodora Voinescu, *Principii conducătoare în restaurarea monumentelor istorice de la Bibescu și până azi*, în *Analecta*, II, 1944, p. 141.

³³ «Vestitorul Românesc», 29 august 1844.

³⁴ G. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, București, 1893, t. I, p. 194.

³⁵ Manfred Eggemann, *Die Schweizer Kolonien in Rumänien*, Bukarest, 1931, p. 32–33.

³⁶ Buletin. Gazetă Oficială, n. 18, 3 februarie 1845.

culturale și estetice ale epocii și ale concepțiilor de restaurare promovate de Academia de Arhitectură din Viena. Spațiul nu permite intrarea în amănunte, dar se poate afirma că, deși s-au adus pagube mari patrimoniului național, epoca Schlatter sau Bibescu a fost contradictorie, dar protagoniștii ei au fost oameni de bună credință a căror activitate trebuie analizată cu discernământ.

Revista «Propășirea» din Iași, încă din primul său an de apariție, 1844, se preocupă de măturile trecutului, fiind de remarcat articolul lui Mihail Kogălniceanu: «Ștefan cel Mare-arhitect», primul din lunga serie de articole și studii dedicate bisericilor lui Ștefan cel Mare. Ar mai trebui amintit și articolul lui Wilhelm de Kotzebue, *Mănăstirile Moldovei din Carpați*, apărut în același an. Dincolo, în Bucovina austriacă, se întocmește de eclesiarhul Putnei, Sev. Gherghiescul studiul *Mormintele, odoarele, inscripțiile și clopotele mănăstirii Putna*, publicat în «Arhiva Românească» (11, 1843, pag. 399–422). Este primul studiu care anunță preocupările din anii viitori dedicate monumentelor bucovinene. În Transilvania, ca și în Bucovina, de altfel, preocupările oficiale pentru monumente datează din deceniul 5. În februarie 1847, Academia Maghiară de Științe lansează un apel ca să-i fie semnlate toate antichitățile în vederea întocmirii unui Repertoriu. În același an, același înalt for științific consideră că sunt monumente istorice toate construcțiile din antichitate până la Pacea de la Satu-Mare, din 1711³⁷. LA 31 decembrie 1850, printr-un decret imperial dat la Viena, se instituie Comisia Chesaro-Crăiască de conservare și cercetare a monumentelor istorice. Ea va edita o prestigioasă revistă, cu studii privitoare la întreg teritoriul împărțitei. Sub patronajul acestei Comisii se vor desfășura pe plan local, în Bucovina mai ales, lucrările de cercetare și restaurare a monumentelor până în anul 1914.

Fapt este că, în deceniul al 6-lea în întreaga țară se fac mari demolări, iar «restaurările» au aspectul reconstruirilor. În orașe mai ales, între care și București, după incendiul din 1847, curentul înnoirilor este puternic. Începând din acești ani, pictura tradițională devine subiect de contestație. «Este timpul – scria doctorul Paul Vasici, la vremea lui – să se producă o înnoire a artei religioase vechi»³⁸. Dar problema percepției picturii poate fi subiectul altui studiu.

În perspectiva istoriei, două au fost însă evenimentele care au determinat importante desfășurări viitoare în domeniul monumentelor istorice românești. Astfel, în timpul ocupației austriece, 1854–1856, contele Coronini, comandantul armatei, semnalează Comisiei K.K. a Monumentelor de la Viena valoarea artistică a Bisericii episcopale de la Curtea de Argeș. Comisia delegă pentru studiu pe Louis Reissenberger, care va publica apoi lucrarea *L'église du monastère episcopal de Curtea de Argeș*, Vienne 1867. În noiembrie 1856, în Bucovina, la Putna, sunt deschise și cercetate mormintele lui Ștefan cel Mare și Bogdan,³⁹ eveniment cu un adânc răsunet în toate provinciile românești, așa cum o reflectă presa vremii.

Importantele evenimente politice ce s-au desfășurat în țară îndată după Unirea Principatelor, dar mai ales secularizarea averilor mănăstirești, reactualizarea problemei mănăstirilor închinat readuc în actualitate problema monumentelor istorice. Interesul pentru monumente, explicat și prin puternicul curent de opinii pentru trecutul istoric, îl ilustrează și căutarea pe care au avut-o farfuriile pictate reprezentând monumente istorice din țară. Ele constituiau podoaba vitrinelor și bufetelor de sufragerie ale tuturor familiilor românești.⁴⁰ Despre desfăș-

surarea evenimentelor și măsurile luate în timpul domniei lui Cuza, istoriografia s-a ocupat pe larg. Rămâne doar de subliniat meritul maiorului D. Papazoglu care – potrivit expresiei lui Nicolae Iorga – «a admirat, cercetat și popularizat în marginile cunoștințelor sale de ostaș autodidact, monumente istorice romane și românești»⁴¹. El a reactualizat problema monumentelor și a fost primul care sesizează pericolul în care se află tezaurul istoric și artistic al țării. Urmare a memoriului său către domnitor, din 26 iulie, 1859, se declanșează acea cunoscută acțiune prin care «comisarii guvernamentali cutreieră țara și inventariază piese de valoare din mănăstiri»⁴². Ideile lui D. Papazoglu, care sunt o reflectare a opiniei societății în mijlocul căreia trăia, se vor regăsi și în articolul 6 al Legii pentru secularizarea averilor mănăstirești din 12 decembrie 1863. Pe scurt, cele mai importante evenimente din timpul domniei lui Cuza au fost următoarele: Prin jurnalul Consiliului de Miniștri din 10 mai 1863, aprobat de domnitor, s-a hotărât începerea studiilor în vederea restaurării Bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, delegat fiind – cu studiile și pregătirea planurilor și devizelor – arhitectul G. A. Burelli (Ordin n. 18165 din 15 iunie 1863 al Ministerului Cultelor). Se deschide astfel epopeea acestei biserici, care, prin destinul ei dramatic, va marca aproape 60 de ani de istorie și în jurul căreia se va desfășura cunoscuta confruntare de idei, cu consecințe dintre cele mai bune pentru cultură în general și politica de restaurare a monumentelor în special. Prin Decret domnesc n. 1668, din 25 noiembrie 1864, se aprobă «Regulamentul de funcționare a Muzeului de Antichități», înființat în baza aceluiași decret și condus de un Comitet Arheologic. Între atribuțiile Comitetului (art. 10, al. f) era și aceea «de a priveghea la buna stare a monumentelor de orice natură și a stăruii pentru a lor nealterare sau eventuală restaurare». Datorită lui A. T. Laurian, care acționa la Turnu Severin în numele Comitetului, se încetățenește la noi noțiunea de «rezervație arheologică»⁴³. În același an 1864, prin Decretul domnesc nr. 1452, din 23 octombrie, se aprobă și «Regulamentul pentru Școlile Naționale de Bele-Arte de la București și Iași». Se instituie pe lângă cele două școli, Comitetele Academice de Bele Arte care, între alte atribuții, o au și pe următoarea: «Nici o modificare nu se poate aduce în picturile unei biserici din țară fără prealabila autorizare a Comitetului de Bele-Arte (art. 18).

În deceniul următor, apar unele aprecieri critice privitoare la lucrările din prima jumătate a secolului. Ideea centrală a articolelor lui Petru Verusi, dar mai ales ale lui Ion Ghica, este nerespectarea stilului pur, alterat sub cuvânt de restaurare. Între anii 1866–1875, pătrund în cultura românească, pe căi diferite, concepțiile filosofice hegeliene, care se grefează pe fondul romantic.⁴⁴

Carol I, înainte de a veni în România, a audiat în 1862 prelegerile de estetică ale lui Anton Springer la Universitatea de la Bonn, făcând apoi aplicații practice într-o călătorie de studii în Renania. Adept al lui Hegel, Anton Springer și-a înscris lucrările în principiile estetice ale acestuia. Fostul student, ajuns domnitor al României, și-a invitat în anul 1871 profesorul să-și petreacă o vacanță în România, la Sinaia și Cotroceni.⁴⁵ Fiind numit, după războiul din 1871, rectorul Universității germane din Strasbourg, Springer renunță la proiectele sale de studii în România, dar îndrumările sale urmează să dea roade. Tânărul Carol I, având o vădită

³⁷ Forster Gyula, *A műemlek védelme a magyar kormány viszállatosa ota, 1867–1900* (Ocrotirea monumentelor după reinstaurarea guvernării maghiare, 1867–1900), în «Magyarország Műemlekei», 1905, vol. I, p. 3.

³⁸ «Telegraful Român», VI, 13 decembrie, 1855, p. 394–395.

³⁹ Protocoalele încheiate cu acest prilej au fost publicate de K.A. Romstorfer, *Die Fürstengräber in der. gr.ort., Klosterkirche Putna*, în «Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums», XII, 1904, p. 3–39.

⁴⁰ Maria Goleacu, *Faianță engleză cu subiecte românești*, în «Arcades», I, 1937, ianuarie-martie, p. 29. Pentru autorul acestor desene, Hipolit Dembitzki, polonez, refugiat la noi, profesor la liceul din Brăila, a se vedea: Tatiana Silianovska Dimitrova, *Pe urmele lui Botev și Dembitzki*, în «Studii», I, 1949, nr. 4, p. 90.

⁴¹ N. Iorga, *În legătură cu o «călăuză» necunoscută a maiorului D. Papazoglu*, în «Buletinul C.M.I.», XXXII, fasc. 102, 1939, p. 149.

⁴² Memoriul lui D. Papazoglu și celelalte documente privitoare la epoca Cuza au fost publicate de A. Sacerdoțeanu, *Cercetări istorice și pitorești prin mănăstirile noastre acum optzeci de ani*, în «Arhiva Românească», f. VI, 1941, p. 350.

⁴³ V. Dumitrescu, *Muzeul Severinului sau antichitățile județului Mehedinți*, Turnu-Severin, 1881, p. 6–7 și 29.

⁴⁴ T. Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*, și E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, București, 1972, p. 203–205. Autorul contestă filiația directă Hegel-Maiorescu.

⁴⁵ Anton Springer, *Aus meinem Leben*, Berlin, 1892, p. 281–286.

aplecare spre artă, face în primii ani de domnie vizite de documentare la toate principalele monumente ale țării.⁴⁶

În Transilvania, în aceiași ani, în atenția tuturor era restaurarea castelului de la Hunedoara, după incendiul din 13 aprilie 1854. Lucrările încep în noiembrie 1868, sub conducerea arhitectului Francisc Schultz, elev al Academiei de Arhitectură de la Viena. Restaurarea Sălii cavalerilor se face după preceptele lui Viollet-le-Duc. Piese originale sunt depozitate într-un lapidarium și se construiește cu piese noi.⁴⁷ Este aceeași metodă pe care o vom întâlni și dincolo de munți și care va stârni, mai târziu, atâta patimă. Consemnăm că în Transilvania nu s-a înregistrat nici un protest, ci dimpotrivă, arhitectul Emeric Steindl, care-i urmează în 1871 lui Schultz, merge cu pastușă așa de departe, încât copiază până și semnele de pietar.

Deceniul al optulea este important prin clarificările pe care le aduce: o primă lege și o primă jalonare teoretică a lucrărilor de restaurare. După o încercare nereușită a lui V. A. Urechia de a trece prin camerele leguitoare în 1871 un proiect de lege «pentru conservarea monumentelor cultului român»⁴⁸, domnitorul Carol I își exprima în public la 29 ianuarie 1873 nemulțumirea de felul cum decurg lucrările⁴⁹. Carol este nemulțumit de tăgădnărea lucrărilor de la Curtea de Argeș, așa cum se exprimă într-o scrisoare din 25 mai 1873⁵⁰. Urmare a acestor stări de fapt, se iau o seamă de măsuri, care permit a se afirma că primăvara anului 1874 este importantă în istoria organizării monumentelor istorice din țara noastră. Comisia pentru studierea problemei restaurării Bisericii episcopale de la Curtea de Argeș este instituită printr-o decizie ministerială (nr. 1833 din 30 ianuarie 1874) fiind formată din arhitectul Al. Orăscu președinte, iar membri Al. Odobescu și arhitectii D. Berindei, Gottereau, Berthon și Enderle. Raportul acestei comisii, interesant prin soluțiile practice, dar mai ales prin orientarea sa teoretică, a fost depus și aprobat la 27 martie 1874⁵¹. În aceeași primăvară, ministru fiind B. Boerescu, se elaborează «Regulamentul Comisiunii Monumentelor Publice» aprobat prin Decretul domnesc nr. 754 din 6 aprilie 1874.⁵² Componenta Comisiei, formată din M. Kogălniceanu, Al. Odobescu, C. Bolliac, T. Rosetti, D. Sturza, Al. Orăscu, D. Berindei și C. Stăncescu, a fost aprobată în același an de către domnitorul Carol I.

Ambele documente sunt redactate în spiritul concepției hegeliene a purității stilului, idee care, inclusă în acte legislative și normative, se poate afirma că a devenit doctrină a statului în problema monumentelor istorice. Art. 5 din Regulament stipulează clar: «Comisiunea va avea cea mai principală a sa datorie: a conserva stilul primitiv al monumentului», iar în Raportul sus-amintit – mult mai detaliat – se dezvoltă aceeași concepție: Prin «restitui» – cităm – se înțelege «o expurgare a lui (a monumentului) de toate elementele bastarde care s-au alipit după vremi la dânsul», iar câteva rânduri mai jos: «a reda monumentului... înfățișarea lui primordială». A doua zi după publicarea în Monitorul Oficial a documentelor sus pomenite, este numit ministru Titu Maiorescu. Cu toate bunele intenții și declarațiile programatice, legea a rămas însă literă moartă. În țară se lucra tot după vechile deprinderi. Se demolează și se reconstruiește sau, în cel mai fericit caz, se schimbă plastica exterioară a monumentelor. Este sugestivă și cu efect generalizator caracterizarea lucrărilor de la Biserica Domnească din Vaslui: „s-au refăcut în stilul poreclit «gothicu»»⁵³.

⁴⁶ Al. Tzigara-Samurcaș, *Carol I și monumentele străbune*, în «Convorbiri Literare», XLIII, 1909, n. 4, p. 37, unde sunt reproduse largi extrase din memoriile regelui Carol I.

⁴⁷ Möller István, *A vajda-hunyadi vár építési korai*, (Etapela de construcție ale castelului de la Hunedoara), Budapest, 1913, p. 30.

⁴⁸ «Monitorul Oficial», nr. 27, 6/18 februarie 1871, p. 142.

⁴⁹ D.A. Sturza, *Domnia regelui Carol I*, București, 1906, vol. I, p. 677.

⁵⁰ Tzigara Samurcaș, art. cit. pag. 360.

⁵¹ Ambele decizii au fost publicate în «Monitorul Oficial», n. 81, din 27 martie/11 aprilie 1874, p. 549, și în lucrarea *Restaurarea Monumentelor Istorice*, 1865–1890.

⁵² «Monitorul Oficial», nr. 78, 7/119 aprilie 1874.

⁵³ *Monumente Naționali*, 1882, vol. II, p. 168.

Statul sprijină inițiativa lui Al. Odobescu de a difuza un Chestionar, cu scopul declarat «de a pregăti întocmirea unei istorii lămuritoare a României».⁵⁴ S-au primit aproape 4000 de răspunsuri, păstrate la Biblioteca Academiei Române, dar pare curios că nimeni nu s-a gândit că acest imens material putea fi folosit la întocmirea unei liste a monumentelor istorice. Trebuie amintit aici că în același an, 1874, se face și în Transilvania un amplu recensământ al monumentelor istorice. Chestionarele completate se păstrează în arhiva Comisiei Monumentelor Istorice a Ungariei, la Budapesta.

Cu anul 1875, începe în țara noastră epoca André Lecomte (care avea să-și adauge la nume și «du Nouy»). Începe în fapt o istorie paralelă, pentru că Serviciul de arhitectură al numitului arhitect s-a bucurat timp de 40 de ani de o autonomie completă, intervenția autorităților de stat fiind considerată drept imixtiune. Imaginea care s-a păstrat despre persoana și activitatea lui Lecomte este mult deformată de literatura polemică care s-a iscat în jurul lucrărilor sale. O caracterizare, târzie, făcută de V. Drăghiceanu, credem că este mai aproape de adevăr: «Lecomte – tehnician de neîntrecut, artist minunat, cunoscător al artei bizantine», dar «condus mai mult de noțiunea abstractului, fără studii istorice, fără suflet național, impregnat de principiile și teoriile profesorului său Viollet-le Duc, a dat lucrări eterne ca durabilitate și principii de execuție, dar a reconstituit dărâmand... Pentru noi, el a gonit din toate aceste clădiri sufletul generațiilor de sute de ani ce sălăsluiau în ele...»⁵⁵

Dar la sosirea lui în țară (lucrările au început la Curtea de Argeș, la 26 aprilie 1875), intelectualitatea românească l-a primit cu entuziasm, regăsindu-se cu toții în același sistem de gândire al «purității». Lecomte venea – s-a arătat – din școala lui Viollet-le-Duc, iar «ai noștri» erau unanimi în a cere ca monumentele «să le reconstruim în forma lor primitivă, singura importantă» (Ion Slavici)⁵⁶ sau «să le redea negreșit stilul și caracterul arhitecturii de la prima fundație». (Pantazi Ghica)⁵⁷. Carol I, la audiența de prezentare ce i-a acordat-o la 25 mai 1875, îi recomandă arhitectului «să păstreze cu sfîntenie vechile forme ale splendidei clădiri și să o ridice din trista dărâpănare la vechea strălucire».⁵⁸ Iar Al. Odobescu, despre care s-a spus că a fost cel care l-a adus în țară, fiindu-i prieten devotat (Lecomte îi plătea discret datoriile),⁵⁹ intenționa ca, într-o ședință a Academiei Române, în iunie 1879, să se adreseze lui Carol I cu următoarele cuvinte: «Măria Ta, ai nimerit să dibuiești un geniu ocrotitor și ai sprijinit cu mare bunătate pe un artist atât de talentat, care are în sine mai mult temei decât o misterioasă stafie muruită și decât un nepriceput meșter Manole».⁶⁰ Lecomte – adevărul istoric trebuie respectat – s-a bucurat de sprijinul deplin al Casei Regale, al lui Carol I în special. Actele contabile, comisiile de anchetă din anii 1878, 1880, 1882 și altele în anii următori dovedesc mari cheltuieli nejustificate ale șantierului.⁶¹ Fapt este că aceste constatări, ca și întreaga polemică ce se va isca nu au avut urmări, iar atunci când situația devenea mai acută, arhitectul Lecomte, făcea câte o donație Academiei Române. Înalta protecție regală, Teodora Voinescu o explică prin intenția Domnitorului de a face din monumentele restaurate de Lecomte biserici cu un bogat trecut istoric, ctitorii personale, de unde cerința ca ele să fie investite cu o nouă strălucire de esență monarhică.⁶²

⁵⁴ Ion Bianu, *Catalogul manuscrisurilor românești*, București, 1907, t. I, p. 170.

⁵⁵ V. Drăghiceanu, *Comisia Monumentelor Istorice*, în «Boabe de grâu».

⁵⁶ *Monumente Naționale*, II, p. 248.

⁵⁷ Idem I, p. 97.

⁵⁸ Tzigara-Samurcaș, art. cit.

⁵⁹ Geo Șerban, *Odobescu, Pagini regăsite*, București, 1965, p. 371, 384.

⁶⁰ Regele nefiind prezent la ședința de închidere a sesiunii, Odobescu nu a mai ținut comunicarea: *Biserica de la Curtea de Argeș și Legenda Meșterului Manole*. A fost publicată în *Opere complete*, ed. Minerva, vol. III, p. 263.

⁶¹ Constanța Tatomir, *Un document despre restaurările de la Curtea de Argeș (1875–1887)*, în «Buletinul Monumentelor Istorice», XXXIX, 1970, 2, p. 71.

⁶² T. Voinescu, art. cit., p. 148.

La București încep să vină știri că la Curtea de Argeș, arhitectul Lecomte «alterează caracterul primitiv al operei» prin adăugiri de fleuroane și aduce anomalii în mersul regulat al istoriei artelor. Semnatarul raportului din care – cităm⁶³ – cer ca «restauratorul să fie sclavul fidel nobilei concepțiuni primitive: Deci disputa începe în limitele teoriei «puriste», iar acuzația este de nerespectarea ei. Răspunsul lui Lecomte este aidoma aceluia al arhitectului Steindl, care lucra în aceeași vreme la castelul de la Hunedoara, și el invocă dreptul de a corecta pretenziunile greșeli ale arhitectului constructor.⁶⁴

Nu se poate intra în toate amănunțele «cazului» Lecomte. El merită un studiu aparte, pentru că reprezintă un capitol din istoria culturii românești. În el sunt implicați nu numai arhitecții, autori de broșuri și articole, care îl combăteau pe francez, ci multe din personalitățile vieții publice și literare ale țării, care, participând la discuții, au avut prilejul să-și afirme idealul estetic. Lecomte moare în 1914, iar șantierul său este lichidat în 1916.

Urmare a Războiului de Independență, în 1878 Dobrogea se reîntregește, după patru secole, cu patria. Bogăția în situri arheologice a ținutului era cunoscută și prin înfloritorul comerț cu antichități care se practica la București și în alte orașe ale țării,⁶⁵ printre colecționari fiind și fruntașii vieții politice ai țării, numind aici pe Mihail Kogălniceanu și Cezar Bolliac.⁶⁶ În cadrul măsurilor de organizare a provinciei trebuia administrată și această nouă zestre care îmbogățea patrimoniul național. Așa se face că, la 23 septembrie 1880, se înființează „Comisia pentru cercetarea antichităților din Dobrogea”, membrii ei fiind M. Kogălniceanu, Gr. Ștefănescu și B. P. Hasdeu.

Între măsurile care se iau în Dobrogea acelor ani, a fost și înzestrarea bisericilor vechi și a celor aflate în construcție cu odoare și obiecte liturgice. Așa se face că bisericile din țară, mai ales cele din orașe, care se «înoiesc», trimit piesele vechi în Dobrogea, aspect care va trebui luat în considerare pentru viitoarele cercetări.⁶⁷ Merită a fi semnalată și suita de articole publicate în «Literatorul» în 1883 de C. Scheletî, sub titlul «Ruine – locuri însemnate și priveliști dobrogene».

În luna septembrie 1881, ministrul Cultelor fiind V. A. Urechia, se instituie două comisii pentru «vizitarea și studierea din punct de vedere istoric, artistic și administrativ a principalelor monumente ale cultului român» (Decizia ministerială nr./12. 477).⁶⁸

Rapoartele întocmite au fost strânse în două volume publicate sub titlul «Monumente naționale. Mănăstiri și biserici ortodoxe. Raporturi de la comisiile întocmite pentru cercetarea lor». Intenția lui V. A. Urechia era de a fundamenta lucrările ce vroia să le înceapă pe baza unui credit de 300.000 lei, pe care-l obținuse pentru monumentele istorice. Cele semnalate de raportorii veniți de pe teren, dar mai ales demolarea nejustificată a bisericii bucureștene Schitu Măgureanu,⁶⁹ îl determină pe V. A. Urechia să întocmească un «Proiect de lege pentru conservarea monumentelor naționale»⁷⁰, cu scopul declarat că «este timpul să se pună capăt unor asemenea pretense restaurațiuni și reparațiuni».⁷¹ Proiectul a avut un ecou

⁶³ Raportul din 3 noiembrie 1879 semnat de Karl Storck, arhitect Al. Săvulescu și Th. Ștefănescu, director general în minister, ca și răspunsul lui Lecomte au fost publicate în «Monitorul Oficial», nr. 282, 15/27 decembrie 1879.

⁶⁴ Pentru întregirea imaginii nu lipsită de interes este și relatarea din iunie 1881 a lui Al. Odobescu. Cei doi prieteni cercetează biserici din Paris iar arhitectul face schița pentru a culege elemente ce ar putea sluji la restaurarea interioară a bisericii episcopale din Curtea de Argeș, Geo Șerban, op. cit., p. 371.

⁶⁵ Arh. Statului, fond M.A.I. Comunale, dos. 39/1893.

⁶⁶ La 3 februarie 1882, prin Înalt Decret Regal, s-a aprobat cumpărarea colecției arheologice a lui Cezar Bolliac, «Monitorul Oficial», nr. 249 din 1882.

⁶⁷ Actele care susțin această afirmație se află risipite în dosarele bisericilor ce erau în reparație în acea vreme.

⁶⁸ [V.A. Urechia] *Acta et agenda*, 8 aprilie/15 noiembrie 1881, București, 1881, p. 4.

⁶⁹ Demolarea bisericii Schitu Măgureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», 1881, nr. 10, p. 674.

⁷⁰ «Monitorul Oficial», nr. 189, 24 noiembrie/16 decembrie 1881.

⁷¹ [V. A. Urechia], op. cit., p. 6.

limitat în opinia publică a vremii și n-a dus la schimbarea dorită.⁷²

Nu poate fi trecută cu vederea activitatea grupării de la «Literatorul» în favoarea monumentelor istorice. Al. Macedonski și colaboratorii săi scriau cu regularitate articole despre mănăstirile și antichitățile din țară. Se știa că această grupare literară a avut un adânc ecou, mai ales în rândurile tineretului intelectual. Și nu trebuie uitat că majoritatea «inspectorilor» trimiși pe teren de V. A. Urechia erau membri ai acestui cerc literar. De aceea concepțiile lor – expuse în rapoartele publicate – trebuie înțelese în acel context, unde «purismul macedonskian îmbracă uneori forme mai radicale decât la Junimea»⁷³.

Un alt «excursionist» a cărui activitate avea însă să schimbe cursul evenimentelor a fost Grigore Tocilescu. Pe raportul său înaintat ministerului, privind soarta așezării romane de la Reșca, Spiru Haret, la vremea aceea secretar general al ministerului, scria la 25 noiembrie 1885, următoarea rezoluție: «Am văzut cuprinsul raportului D-voastră... și, pentru a împiedica pe viitor cel puțin vandalismul cel mare contra monumentelor istorice, am onoarea a vă ruga să binevoiți a redacta D-voastră un proiect de lege pentru acest sfârșit»⁷⁴. Această rezoluție a fost punctul de pornire a legii din 1892 și al cărei autor a fost Grigore Tocilescu.

Dar evenimentul care a adus în prim plan monumentele istorice a fost sfințirea cu mult fast, la 12 octombrie 1886, a Bisericii episcopale de la Curtea de Argeș⁷⁵. Regele Carol I a rostit atunci o memorabilă cuvântare, care începea cu următoarele cuvinte: «Popoarele care îngrijesc monumentele lor se ridică pe ele înșile, căci pretutindenea monumentele sunt povestirea vie a istoriei, oglinda trecutului, semnele vederate pentru generațiile viitoare»⁷⁶.

În Mesajul Tronului, prezentat câteva zile mai târziu, în fața Parlamentului, regele va relua problema monumentelor. Rostește alte cuvinte memorabile: «Reedificarea monumentelor vechi a fost una din lucrările care întotdeauna a atras deosebita mea îngrijire. Am salutat cu fericire ziua în care frumoasa catedrală a episcopiei de Argeș a fost redată cultului divin, restaurată în splendoare și frumusețe care ridică țara în ochii ei proprii. În curând vom serba sfințirea bisericii metropolitane din Craiova și a bisericii Sfinții Trei Ierarhi din Iași. O națiune care își respectă monumentele străbune și mai ales acele ale pietății și credinței creștinești are un viitor sigur și neclintit».

Impactul cuvintelor regale asupra opiniei publice de a se respecta monumentele a fost enorm. La aceasta a contribuit și larga împlinire a gustului pentru frumosul arhitectonic⁷⁷ și al cărui ideal, până aproape de zilele noastre, a devenit biserica restaurată de la Curtea de Argeș, imaginea ei fiind larg popularizată.⁷⁸

După această atmosferă de entuziasm general, către sfârșitul deceniului al nouălea se produc unele mutații în atitudinea față de lucrările lui Lecomte. Originea acestei schimbări trebuie corelată cu slăbirea influenței în viața culturală a ideilor «Junimii» și apariția curentului de afirmare a specificului românesc. Un document⁷⁹ pune în evidență prima confruntare în 1886, care va lua ulterior proporțiile cunoscute între arhitectul N. Gabrielescu și Lecomte, pe tema demolării sau consolidării turnului Golia din Iași. Se poate citi în memoriul lui N. Gabrielescu: «Știința modernă cu mijloacele

⁷¹ [V. A. Urechia], op. cit., p. 6.

⁷² A. Sacerdoțeanu este de părere că acest proiect «a dat naștere unui curent de opinie publică salutară», vezi: «Comisiunea Monumentelor istorice la 80 de ani», în «Buletinul Monumentelor Istorice», 1972, 3, p. 8.

⁷³ Adrian Marino, *Opera lui Al. Macedonski*, București, 1967, p. 570.

⁷⁴ «Revista de istorie, arheologie și filologie», t. 12, p. 336, și «Buletinul C.M.I.», VI, 1913, p. 55.

⁷⁵ Reportajul sfințirii în presa vremii. Semnalăm: Ghenadi Craioveanu, Curtea de Argeș, în *Biserica Ortodoxă Română* X, 1886, nr. 10, p. 793–854.

⁷⁶ Regele Carol I al României, *Cuvântări și scrisori*, București, 1909, t. II, p. 551.

⁷⁷ A se vedea albumul festiv [Gr. Tocilescu] *Biserica episcopală a bisericii Curtea de Argeș*, 1886.

⁷⁸ Este de notorietate publică faptul că detalii de arhitectură de la Curtea de Argeș au fost preluate în arhitectura populară a secolului XX.

⁷⁹ Ioana Burlacu, *Informații documentare privind restaurarea Turnului Goliei din Iași*, în «Revista Arhivelor», L., 1973, vol. XXXV, nr. 2, p. 254.

de care dispune astăzi, cu experiența, cu capacitatea și cu tendința realistă a veacului nostru, nu mai permite distrugerile și plagierile care s-au făcut în timpul din urmă. Oricât ar fi de degradată o clădire, se găsesc mijloace pentru a o întări și păstra». Credem că acesta este primul document care pledează în țara noastră pentru «restaurarea istorică», dar Lecomte își continuă netulburat activitatea.

Dacă în București, în 1888, există un firav sprijin pentru restaurarea Turnului Colțea, el fiind dărâmat, la Iași, în același an când Lecomte demolează turnul de la Trei Ierarhi, mitropolitul Iosif Naniescu protestează. Scrisorile sale din 17 august și 25 octombrie 1888, privind lucrările de la biserica Sf. Nicolae Domnesc, trebuie reținute ca primele documente oficiale prin care se ia atitudine împotriva sistemului de lucru al arhitectului Lecomte. În cea de-a doua scrisoare, se readuce în actualitate problema mesajului istoric al monumentelor, desconsiderat în numele purității sau unității de stil. Renunțarea la sus-zisa biserică, la două abside laterale, respectiv altare, unde – caz unic în Moldova – se făcea slujba în trei limbi: slavonă, elenă și română, pune problema valorii istorice a monumentelor.

În 1889 ia ființă «Comitetul de rezistență pentru apărarea de distrugere a monumentelor naționale» și cu aceasta începe lupta arhitecților și nu numai a lor împotriva lui Lecomte. Ceea ce a fost lăudat și stimat este acum negat și chiar denigrat. Theodor Aman compară biserica restaurată de la Curtea de Argeș cu «o piesă de zahăr pentru o cofetărie din Paris». ⁸⁰ Nu se exagerează afirmându-se că are loc un adevărat scandal. În lunile ianuarie – februarie 1890, au loc interpellări în Camera Deputaților, ⁸¹ iar sub presiunea opiniei publice ministrul Titu Maiorescu reactivează Comisia Monumentelor Publice. La 27 septembrie 1890, are loc prima ședință. ⁸² Încercarea lui Maiorescu de a nu înscrie pe ordinea de zi restaurarea de la Curtea de Argeș, sub pretextul că «discuțiile din publicitate în această privință nu pot preocupa Comisia», nu reușește. Lucrările de la Iași sunt un bun prilej de confruntare a principiilor. Mihail Kogălniceanu este pentru restaurarea istorică, iar Grigore Tocilescu, căruia i se raliază și Titu Maiorescu, susține că a restaura înseamnă a reveni la forma primitivă. În ședința din 12 mai, s-a hotărât reactualizarea proiectului de lege din 1881 a lui V. A. Urechia, care urma să fie coroborat cu proiectul de lege la care lucra Tocilescu. ⁸³

Evenimentele se desfășoară tumultuos. Raportul arhitectului H. Revoil, chemat ca «superarbitru», dar care pledează pentru unitate de stil, departe de a liniști spiritele, stârnește un nou val de proteste. În anul 1889 arhitectul Ion Mincu începe lucrările la Școala Centrală de Fete din București. ⁸⁴ La ordinea zilei este arhitectura «românească», iar în acest context campania împotriva lui Lecomte capătă conotații «naționale». Arhitecții români protestează împotriva celor străini, cărora li se atribuie principalele lucrări în țară, Lecomte, prin relațiile sale, nefiind străin de această politică. În ideea «arhitecturii românești», monumentele devin «surse de inspirație» și se cere o nouă lege care să le apere.

Anul 1892 aduce, în fine, în discuția corpurilor legiuitoare mult ceruta lege a monumentelor. În ședința din 17 martie a Senatului, Take Ionescu, în calitate sa de ministru al Instrucțiunii Publice, comunică mesajele regale privitoare la proiectele de legi relative la «Descoperirea monumentelor și obiectelor antice» și «Legea privind conservarea monumentelor publice». Întâmpinate cu aplauze, cele două proiecte sunt trimise la secțiuni pentru examinare. ⁸⁵ Dezbaterile în plen s-au

desfășurat în 26 și 27 martie. În Senat, raportor al legii a fost Grigore Tocilescu. În cuvântul său introductiv, el prezintă scopul legii și anume: «conservarea și restaurarea monumentelor nemiscătoare și miscătoare, publice și private, care pentru interesul lor istoric sau artistic merită a fi clasate printre monumentele publice sau naționale». ⁸⁶ După ce constată că «monumentele nemiscătoare» sunt ruinate, se spune în raport că «unele au fost dărâmate pentru motive diferite altele și-au pierdut stilul și caracterul lor prin reparațiuni cu totul nepotrivite». Se mai constată că obiectele de artă din mănăstiri se risipesc sau sunt neglijate. «Definiția monumentului» – spune Gr. Tocilescu – nu poate fi dată de legi sau regulamente; această problemă «trebuie dezlegată cu avizul unei comisii permanente, compusă din bărbați competenți, care să indice și modul de conservare». Declararea ca monument public nu este suficientă în consecințele sale juridice, dacă nu i s-a dat cuvenita publicitate... Acest scop îl îndeplinesc Inventarul General... ce se publică prin Monitorul Oficial și se comunică autorităților respective. În timpul dezbaterii în secțiuni (Secția a III-a) Tocilescu a depus un amendament prin care se preciza că Inventarul trebuie să fie completat anual și revizuit din cinci în cinci ani.

«Chestiunea monumentelor mobile și imobile aflate în libera proprietate a particularilor și trecute în inventarul general» a format obiectul unor lungi dezbateri în comisie; s-a recunoscut principiul că statul are dreptul de a lua cunoștință de existența tuturor acelor monumente în interesul artei sau științei. Exproprierea rămâne o soluție extremă, justificată numai prin pericolul dispariției fizice a monumentului. ⁸⁷

Dezbaterea aceasta și precizările ulterioare ale lui Take Ionescu, ce vor fi înfățișate imediat, au avut menirea fixării unui cadru juridic precis al monumentelor istorice, unul dintre marile merite ale legii din 1892, dar explică în același timp opoziția făcută legii și una din cauzele viitoare ale eludării ei.

Pe tema «Inventarului General» și a dreptului statului de a cunoaște starea de conservare, proiectul de lege este violent atacat de înaltul cler. Iosif Naniescu, mitropolitul Moldovei, vorbind în numele «prea sfinților părinți», declara că această lege «nicidecum nu o putem primi». Amintește de efectele secularizării și afirmă că «legea e periculoasă pentru existența bisericii române, căci nu are altă tendință decât a despuia bisericile de valorile ei și a le împărștia în muzee». Consideră inventarul inutil, de vreme ce ele se fac la fiecare schimbare de mitropolit sau stareț. ⁸⁸

A doua zi, 27 martie, ia cuvântul în replică Grigore Tocilescu ⁸⁹, care rostește un memorabil discurs, adevărat rechizitoriu privind dezinteresul față de piesele de valoare istorică și artistică. Inventarul ⁹⁰ trebuia să fie «o garanție că obiectele prețioase [...] nu vor mai fi lăsate să se consume de flăcări, să se strice de mucezeală sau șoareci». Cu privire la calitatea inventarelor făcute de clerici, Tocilescu citează și comentează un inventar al mănăstirii Tismana: «O tavă de argint pentru colivă, cu litere mari pe margine, pe unde este poleită cu marca Corbul. Cine – întreabă retoric Tocilescu – poate regăsi în această tavă, tipsia de argint (în greutate de 1,370 kg), făcută de Neagoe Basarab, la 1511?» Exemplele, spunea oratorul, s-ar putea însuti, «căci nici o mănăstire nu posedă astăzi un adevărat inventar, ci numai o simplă și inexactă catagrafiere a tuturor obiectelor miscătoare, fiind înșirate la un loc cu sfintele vase, veșminte și icoane, tingirile muscălești cu și fără capac, lingurile de lemn și de cositor și pisălogul de pisat cafea»... În încheiere, este prezentată starea gravă în care se găsește pictura murală. Tocilescu propune apoi un amendament «de bun simț», prin care în comisiile de

⁸⁰ N. Iorga, *Monumentele noastre și opera C.M.I.*, în «Buletinul C.M.I.», XXXI, 1938, fasc. 96, p. 54.

⁸¹ Nicolae Ionescu, *Interpelări despre restaurarea monumentelor istorice*, București, 1892.

⁸² Arh. Statului, fond Ministerul Instrucțiunii, dos. 15/1890, fila 5.

⁸³ Pentru dezbaterile din ședințele amintite, a se vedea *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890*, București, p. 224–239.

⁸⁴ Arh. Statului, fond Ministerul Instrucțiunii, dos. 5177/1889, *Construcția localului Școlii Centrale de Fete*.

⁸⁵ *Dezbaterile Senatului*, 1882, vol. II, martie 24, p. 109.

⁸⁶ A se observa inconsecvența termenului folosit pentru monumente, când «publice», când «naționale». «Public» este folosit și în sens de proprietate de stat.

⁸⁷ Dezbaterile Senatului, 1882, aprilie 2, p. 157–158.

⁸⁸ Idem, vol. III, p. 161.

⁸⁹ Ibidem, p. 165.

⁹⁰ A se vedea și comunicarea: Oliver Velescu, *Evidența monumentelor din țara noastră*, în «Sesiunea științifică a Direcției Monumentelor Istorice», 1963.

inventariere să participe și un «delegat din partea chiriarului respectiv».

După discuția și votarea pe articole, 50 pentru și 1 contra, ia cuvântul în Senat Take Ionescu, tânărul și talentatul ministru al Instrucțiunii. Discursul, prin contribuțiile sale teoretice, vine să lămurească pentru prima oară contradicția între servitutea de monument istoric a unor bunuri și inviolabilitatea proprietății particulare. Plecând de la constatarea că monumentele «sunt înaintea de toate naționale... mărturii ale gloriei trecute», Take Ionescu precizează: «nimeni nu se poate atinge de un monument istoric fără voia statului... acela care se va atinge de un monument istoric va fi pedepsit». Proprietarul care nu primește această cerință legală, adică împiedicarea restaurării lui, «să aibă dreptul să zică statului: cumpără-l dacă vrei să-l păstrezi sau să-l restaurezi cum crezi tu mai bine, căci dacă nu mi-l cumperi voi face cu dânsul ce voi găsi de cuviință. «Nici o lege – își încheie discursul Take Ionescu – nu este mai blândă în toată Europa»⁹¹. Intenția de a supune controlului statului toate monumentele va fi mai clar exprimată în Regulamentul legii ce va apărea în anul 1893. Este cazul a preciza că în Codul Civil din 1864 nu sunt cuprinse prevederi privitoare la monumentele istorice, sau la servituțile generate de această calitate. Codul Civil cuprinde sintagma «patrimoniu public», în care sunt cuprinse drumurile (art. 476) și lucrările de apărare, zidurile de cetate (art. 478), dar care «reintră în comerț când nu mai servesc la uzul public». Ar mai fi de semnalat interpretarea că enumerarea din articolul 478 a Codului Civil «nu este restrictivă ci enunțativă». Din domeniul public ar face parte «edificiile consacrate unui serviciu public precum: cazărmiile, închisorile, arsenalele, bibliotecile, muzeele, teatrele, școlile, edificiile naționale precum universitățile, Camera Deputaților, Senatul, bisericile și mănăstirile. În aceeași categorie ar intra «bunurile mobile care servesc uzului public: cărțile din biblioteci, tablouri, manuscrise, documente, piese arheologice». Toate sunt inalienabile și imprescriptibile⁹². În acest context, noțiunea de «monument public» folosită în secolul al XIX-lea a avut justificarea ei juridică bine întemeiată.

G. P. Sterian, care a fost raportul legii în Adunarea Deputaților, justifică titlul astfel: «Avuția noastră monumentală se compune mai mult din biserici și mănăstiri destinate cultului național, adică publicului», de unde «Legea pentru restaurarea și conservarea monumentelor publice». Din același raport aflăm că legea italiană – așa-numitul Edict de la Pacca, din 1820, – a servit ca principal model legii românești din 1892. Tot G. P. Sterian o consideră ca o lege de început, care să aibă, deocamdată, scopul numai de a clasa monumentele, de a le ocroti și de a supraveghea pe cele care se vor restaura». Nefiind vorbitori care să ia cuvântul, legea este supusă votului, fiind adoptată cu 57 voturi pentru și 4 contra⁹³.

Pentru a avea imaginea completă, este bine de știut că legea prezentată aici a făcut parte dintr-un pachet de măsuri legislative care au dat «substanță» prevederilor legii monumentelor publice, au făcut-o operantă în anii următori, chiar dacă nu a fost întotdeauna aplicată. În ordine cronologică, au apărut următoarele legi: Prin Înalt Decret Regal nr. 1248, din 10 aprilie 1892, este promulgată Legea pentru întreprinderi (antreprize) de lucrări publice, care în articolul 32 precizează că: «orice materiale, obiecte de artă sau antichitate de orice natură ce se vor descoperi de antreprenor în săpătură sunt proprietatea statului, fără ca antreprenorul să le poată apropia sub nici un cuvânt».⁹⁴

⁹¹ Take Ionescu, Discursuri politice, publicate de Cristu Negoescu, vol. II, partea I, 1882–1883, București, 1902, p. 70.

⁹² Dimitrie Alexandrescu, Explicațiunea teoretică și practică a Codului Civil Român, București, 1909, t. III, partea I, p. 211.

⁹³ «Monitorul Oficial» Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 56, 4 iunie 1892; Sedința din 27 mai 1892, p. 910.

⁹⁴ «Monitorul Licitațiilor. Supliment», 1 mai 1892. Același text poate fi întâlnit în redactarea manuscrisă a lui Ion Mincu, în 1887, în „Condițiile de antrepriză pentru construirea Școlii Centrale de Fete din București”. (Arh. Statului, fondul și dosarul citat, vol. -, caiet 5).

În Camerele legiuitoare se adoptă, în paralel cu Legea monumentelor publice, și «Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice», care reglementează săpăturile arheologice, descoperirile întâmplătoare, dreptul de proprietate și organizarea muzeelor. Foarte importantă a fost «Legea pentru organizarea administrației centrale a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice» promulgată prin Înalt Decret Regal nr. 2930 din 31 august. Din această lege se știe că funcționa «Serviciul construcțiilor și conservării monumentelor și al contenciosului» (art. 6), care avea ca atribuții, între altele: conservarea și restaurarea monumentelor publice» (art. 11), iar secretariatul Comisiunii pentru conservarea monumentelor publice făcea parte din Serviciul Construcțiilor.⁹⁵ Regulamentul acestei legi aduce precizări metodologice: «Convocările Comisiunii pentru restaurarea monumentelor istorice se fac în urma unui referat supus aprobării ministrului, cuprinzând, între altele, și chestiuni ce trebuie supuse în dezbaterea Comisiunii». «Serviciul Construcției va aduce apoi la îndeplinirea măsurilor propuse și aprobate de ministru (art. 44, al. 8). Serviciul va ține un Registru al restaurărilor monumentelor religioase și istorice, starea lor și lucrărilor efectuate» (art. 46, pt. 4 după formular nr. 31).⁹⁶ Făcea parte din administrația centrală a ministerului «Comisiunea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice» și ai cărei primi membri, conform noii legi, au fost: Titu Maiorescu, Gr. Tocilescu, V. A. Urechia, C. C. Arion și G. Sterian.⁹⁷

Prin Înalt Decret regal nr. 3658, din 17 martie 1892, este promulgată «Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, fiind publicată în Monitorul Oficial nr. 187 din 24 noiembrie 1892 (pag. 5490–91); în aceeași zi, regele Carol I semnează și Decretul prin care sancționează «Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice», iar Regulamentele celor două legi apar la 28 ianuarie 1893 (Monitorul Oficial nr. 239 din 28 ianuarie/9 februarie 1893, pag. 6851–56).

Legile din 1893 privitoare la organizarea bisericească fac parte din excepția prevăzută în legea din 1892 (art. 3 lege, art. 5 din Regulament). Aceste legi prevăd că „întreținerea materială a bisericilor declarate monumente istorice” va fi în sarcina statului.⁹⁸ Se instituționalizează astfel o nouă politică a monumentelor istorice, determinantă pentru desfășurările din secolul al XX-lea cu aspectele ei negative și pozitive, în sensul dependenței lor de bugetul, întotdeauna nu prea darnic, al statului.

Rezultă că din frământările unui veac de activitate, legea din 1892 reușește, totuși, să obiectiveze problematica monumentelor istorice, nemaisupunând-o unei singure teorii. Este unul din meritele autorului ei, profesorul Grigore Tocilescu, și care trebuie subliniată ca o mare realizare.

Pe de altă parte, dincolo de «progresul formal» atribuit legii din 1892 și trecând peste toate încercările de eludare a ei – situație de fapt, prezentă și înainte și după 1892 –, această lege a monumentelor a constituit baza legală de abordare modernă a problemei monumentelor istorice. Ea a fundamentat un consens unanim de a se restaura monumentele în perspectiva lor istorică, iar realizările unui secol de activitate îndrituiesc aprecierea că anul 1892 reprezintă, totuși, o răscruce dar și un început în istoria monumentelor istorice din România.

⁹⁵ «Monitorul Oficial», nr. 123, 4 septembrie 1892. a se vedea și nr. 146, 6 octombrie, același an.

⁹⁶ «Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice», I, vol. I, nr. 1, 15 august 1893.

⁹⁷ «Anuarul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice», pe anul 1893, p. 7, idem, 1894, aceiași membri. Pentru succesiunea membrilor în Comisia monumentelor istorice, a se vedea Aurelian Sacerdoțeanu, articolul citat, p. 9.

⁹⁸ Legea asupra clerului mirean și a seminarelor, art. 36, «Monitorul Oficial» nr. 47, 1 iunie 1893, și broșură în mai multe ediții; Legea privind epitropiile bisericesti, art.30 și 34, «Monitorul Oficial» din data de mai sus; Regulamentul legii clerului mirean, art. 114 și 118, «Monitorul Oficial», nr. 230, 14 ianuarie 1894 și broșură.

Les premiers signes du respect dû aux édifices dignes d'être considérés, plus tard, «monuments historiques» apparaissent déjà dans les documents des XVIIIe siècles. Puis, vers la fin du XVIIIe siècle et dans la première moitié du XIXe on constate déjà la constitution sous une forme embryonnaire d'unités administratives chargées de financer et de surveiller les travaux de construction effectués dans certains monastères du pays. Cela n'empêche pas que de malheureuses démolitions aient lieu en parallèle, pour des raisons diverses – pragmatiques ou politiques. Néanmoins, sous l'influence du romantisme avec son goût des ruines évocatrices, les pays roumains finissent par s'intéresser toujours davantage aux témoignages de leur passé. Progressivement, prend forme une nouvelle manière de voir qui, ultérieurement, va se cristalliser dans la notion moderne de «monument historique». Ainsi, en 1845, sous le règne du prince Georges Bibescu, une campagne de restauration est entamée en Valachie, confiée à l'architecte suisse Johann Schlatter, ancien élève de l'Académie d'Architecture de Vienne. Les travaux exécutés au milieu du XIXe siècle témoignent de ses conceptions en matière de restauration: reconstruire en toute liberté de vues et même avec de possibles ajouts «modernes». Aux années '60 et '70 du même siècle, la volonté d'oeuvrer une Roumanie modernisée remet au premier plan des préoccupations les anciennes architectures du pays. Aussi, dès lors même, les premières mesures de conservation du patrimoine et d'organisation sont-elles prises. De 1866 à 1875, sous l'impact des conceptions philosophiques hégéliennes pénétrées dans la culture roumaine par différentes voies, la restauration des monuments est mise sous le signe du principe de «l'unité de style». Le promoteur de ce courant largement accepté par la société roumaine fut, à partir de 1875, Lecomte du Nouy, architecte français et disciple de Viollet-le-Duc. Chargé de diriger les travaux de restauration à l'église épiscopale de Curtea de Argeș ainsi qu'à d'autres sanctuaires du pays, son activité en Roumanie ne cessa qu'avec son décès en 1914.

L'année 1874 avait vu apparaître le premier «Règlement de la Commission des Monuments Publics», institution dont l'activité n'était cependant que sporadique.

L'irrespect total du principe de «la restauration identique» manifesté par Lecomte du Nouy à l'église épiscopale d'Argeș finit par déclencher une vive campagne de critiques acerbes contre ses méthodes jugées comme dénotant au bout du compte la contestation du principe même de restauration.

Vers la fin de la neuvième décennie du XIXe siècle, les modifications survenues entre temps dans la pensée esthétique amenèrent l'affirmation du concept de la «spécificité nationale». Désormais, les monuments historiques ne seront plus envisagés que du seul angle de leur valeur artistique intrinsèque, mais aussi comme des porteurs, à travers siècles, d'un message d'histoire.

Finalement, à la suite des rapports rédigés par les archéologues sur l'état précaire des ruines du passé le plus reculé mais aussi comme une conséquence de la campagne de protestation susmentionnée, le Ministère de l'Instruction Publique et des Cultes confia en 1885 à l'archéologue Grigore Tocilescu la tâche d'élaborer un nouveau projet de loi concernant les monuments. Au printemps de l'année 1892, son projet est soumis aux débats du Parlement, après quoi, le 24 novembre de l'année même, par Haut Décret Royal, est promulguée la nouvelle «Loi de la conservation et restauration des monuments publics». Elle a le mérite d'envisager en toute objectivité le problème des monuments historiques – sans le subordonner à une seule théorie – et de ce fait, sur le seuil du XXe siècle, elle assure au profit des monuments le cadre administratif adéquat.